

FÁBRY ZOLTÁN ÉS AZ ARADI GENIUS

Fábrý Zoltán első romániai kötetének tizenegy írása közül hét hazai folyóiratainkban jelent meg első ízben. Ezek egyike a stószí író életművének korai alkotása, az *Emberirodalom*, amelyet általában korszakot jelző határkőnek tekintenek Fábrý Zoltán fejlődésében. Legutóbb így értékelte Gáll Ernő is *Fábrý etikája* című tanulmányában (*Utunk*, 1973. július 1.). Az *Egy ember megszólal*, a Téka-sorozat Balogh Edgár gondozta Fábrý-kötete helyreigazítja az *Emberirodalom* első közlésének időpontját és megjelenési helyét: az *Új Genius* 1925. januári számában és nem a *Genius* 1924-es folyamában látott először napvilágot, miként az a *Korparancs* című kötet 1934-es kiadásának keltezése alapján átment a köztudatba. A hazai kiadás jó alkalom lett volna arra, hogy a keltezés korrigálásán túlmenően felhívja a figyelmet az *Emberirodalom* első fogalmazására, arra a szövegre, amely az *Új Genius*ban megjelent. Ugyanis az első közlés és a *Korparancs*ban újrakiadott szöveg között lényeges az eltérés. Nyilvánvalóan az *Emberirodalom* 1934-es változata a végleges megfogalmazás, mert Fábrý Zoltán ezt a szöveget használta fel a még életében megjelent újabb kötetben is, noha más esetekben a birtokában levő kézirat alapján visszaállította az eredeti fogalmazást, és mellőzte a szerkesztői beavatkozásokat. Az *Új Genius* és a *Korparancs* szövege közötti eltérés nem szerkesztőségi módosítás vagy csonkítás következménye: a tíz év utáni újraközlés alkalmából Fábrý részben átdolgozta tanulmányát.

Tehát az *Emberirodalom* két változatban maradt fenn, és ha nyomon követjük a szöveg módosulásait, fontos adatokra bukkanunk Fábrý Zoltán eszmei-írói fejlődéséről. Szembetűnnek a szerkezeti eltérések: 1925-ös (illetve keletkezési évét tekintve 1924-es) formájában Fábrý Zoltán lírai esszéje tizenhat fejezetre tagolódik — és nem tizennégyre, mint a *Korparancs*, illetve az *Egy ember megszólal* című kötetekben; kezdetben nincsen alcíme — a könyvekben „(1914—1924)“ alcímmel gazdagodott. Túl ezeken a nem mellőzhető formai eltéréseken, lényeges különbségeket észlelhetünk a két változat tartalma között. Az *Új Genius* szövege a humánium elvontabb eszmei és esztétikai platformján áll, míg a kötetekben megjelent esszé már kifejezi a marxistává érlelődött és osztályálláspontot érvényesítő szerző harcosabbá vált, de ugyanakkor szűkítő szemléletét. Az első változatban erőteljesebben megnyilatkozik Fábrý Zoltánnak a krisztusi szeretetbe vetett hite — nyomai fellelhetők a tíz év utáni szövegben is —, és főképpen határozottabban érvényesülnek expresszionizmusának tartalmi és formai jegyei. Mind formanyelve, mind „jó ember“-kultusza szervesen köti ezt az esszét a korabeli expresszionista törekvésekhez. Ezt alátámasztják Fábrý Zoltán visz-

szaemlékezései is: „Expresszionizmus volt a kiinduló gyűjtőfogalom, mely aztán átváltott »aktivizmusra«, »proletár-forradalmi« fogalmakra és jelzőkre“ — írja 1967-ben egyik levelében, és a következő évből keltezett másik levele egybehangzik ezzel: „Nálam az izmust majdnem egyedül és kizárólag a német *expresszionizmus* jelentette...“ (Lásd az idézeteket Kovács Győző *Fábry Zoltán és az expresszionizmus* című tanulmányában. Irodalomtörténet, 1970. 4.)

Az *Új Genius* szövege kétségeket támaszt azzal az elterjedt nézetel szemben, miszerint Fábry Zoltán esszéjét Földes Sándor *Emberország* című verseskötete ihlette, és maga az emberirodalom fogalma is innen származik. Ismeretes, hogy a stózi író a húszas évek elején túlértékelte — Ady és Kassák mellé állította — Földes Sándort; az *Emberirodalom* első változata arra enged következtetni, hogy esszéjének alap gondolatát és címét mégis közvetlenül a német expresszionizmus emberkultusza sugallta. Erre utal az is, hogy 1923-ban, amikor Fábry egyik polemikus írásában először használja az emberirodalom kifejezést, nem említi Földes Sándor nevét az emberirodalom képviselői között, csupán Barta Lajost, Márai Sándort és Lányi Menyhértet szerepelteti.

Fábry Zoltán az *Emberirodalom* első megfogalmazásakor még küszködött művészi szemléletének kialakításával. Ekkor még tudatában a „jó ember“ és a „harcos ember“ nem állt szemben egymással, hanem közös arcvonalat alkotott a Narcisszosz-irodalom ellen. Ezt a fogalmat a szerző először kimondottan csak a szórakoztató, a kényelemirodalomra alkalmazta. Különös jelentőséggel bír számunkra, hogy a kényelemirodalom—emberirodalom ellentétpárt első ízben éppen a romániai magyar irodalom korai eszmei-művészi harcaival kapcsolatban fogalmazta meg ugyancsak 1924-ben. Szabolcska Mihály hírhedt reakciós nyilatkozatával és a temesvári elaggott költőt ünneplő konzervatívok haladásellenes támadásaival kapcsolatban írta a következőket: „a kényelemirodalom támad az emberirodalom ellen, a felületélet a felelősséget ellen. A kényelem lelkiismeret-öblögető egyszeregy irodalma ijedezik az új hangtól, az emberi sikolytól.“ Az emberirodalom ellentéte és ellenfele nem a dekadensnek nevezett, önmaga marcangolásából szépséget csiholó líra, hanem az idejét múlta, semmitmondó vagy éppen múltat és embertelenséget marasztaló költészet. Az *Emberirodalom* szövegének módosulása világosan jelzi, hogy a húszas évek második felétől Fábry Zoltán eszmei harcainak iránya megváltozott, később már nem a konzervatív beállítottságú irodalommal, hanem az aktív társadalmi hivatásról, a tettel felérő szavakról lemondó irodalommal hadakozik elsősorban.

Az *Emberirodalom* végleges szövegének alapmotívuma a szembe fordulás az önmagában tetszelgő Narcisszosz-irodalommal. Ezt az általános elfogadott értékelést az első közlés szövege nem módosítja, de számos vonatkozásban megköveteli az árnyaltabb megítélést, a bonyolultabb jellemzést. Az *Új Genius*-beli *Emberirodalom* érzékelteti szerzőjének vívódását a Narcisszosz-irodalommal, aggályokkal teli dilemmáját: sorolja ide a befelé forduló, közösségi érzelmvilágot mellőző lírát, vagy pedig mentse át az önmaga bűvöletében vergődő, önkifejező költészetet a vox humana háborúellenes, emberpárti irodalmába? Fábry Zoltán 1924-ben még nem osztja mereven ketté az irodalmat. Nem anynyira a szakítás, mint inkább az áthidalás és az ellentétek meghaladá-

sának a szándéka jellemzi ezt az esszét, melynek programja a legszélesebb emberi-írói egységfront létrehozása. Eszmei álláspontját ilyen fogalmazások jellemzik: tetté keményedő szeretet; felelős ember: felelős ember. Az aktivitásnak értelmezett irodalom alapállása uralja az *Emberirodalom* mindkét fogalmazását. Az első változat még elfogadja a pacifizmus minden irodalmi megnyilatkozását, a háborúellenes költészet kórusából még nem zárja ki a magános panaszosokat, az önmagukkal vívódó költőket. Sőt, idézi Mécs László *Hajnali harangszó* című költeményét is („népek közt és szívek közt a szivárványhíd leszakadt“) — a szerző nevének említése nélkül. Kétségtelen, hogy másként értelmezte Fábry Zoltán 1924-ben a Narcisszosz-irodalmat, mint 1934-ben, s a közben eltelt évtized alatt kibővítette az ide sorolt írók és irányzatok listáját.

Jellemző a korai Fábry gondolatvilágára az formanyelvére a második változathoz mellőzött egyik rész: „(... Et, quasi cursores, vitae lampada tradunt... Ádám és Éva hozzánk is elért életlámásai: durva, megvert, kimart testek szépségkincsei, puhán, vágyón megmaradt jószágigenlői — a két szem. Az öröktől egyforma nézés szomorú öröksége. Lélekablak: mély gyökerekkel táplálkozó megoldatlan titok: Az *istenség: az egyetlen szem* — sokszoros, aprófényre tört, az első bűn, dac, kíváncsiság megmaradt terhes nyomorúságával, időtlenségen át egyformán ismétlődő — két félre bomlott büntetése, igazolása.“ Ezt követően az expresszionisták formanyelvén elítéli Narcisszosz tehetetlenségét — az én-kultusz meddőségét —, ugyanakkor az első változatban megtaláljuk az önmagát vizsgáló ember lehetőségeinek a fölvillantását is: „Pedig ott van benne a csoda: az erős Szépség, az útbíró, röpítő vágy: találkozó csók. És mellette ismeretlenül a csodavárók: a sugártörők, sugárgyűjtők, sugárvetítők: az egyforma testvérút szikrát váró táviró-oszlopai: ... et, quasi cursores, vitae lampada tradunt... De Narcisszosz nem érezte, nem akarta, nem tudta a mozdulást.“ Fábry Zoltán mozdulásra akarja rábírní a Narcisszosz-költőt, a saját képmását szemlélő emberrel láttatni szeretné: a tükörben testvérei néznek rá vissza.

Ha figyelembe vesszük az apró stiláris módosításokat, mint például a *testvérember* utólagos fölcserélését a *szinténember* erőltetett fogalmával, az *együtt, együttes* szavak következetes mellőzését, amikor az emberirodalom kórusáról ír, akkor észrevesszük, hogy tíz év múltán a szerző igyekszik elhatárolni magát a polgári pacifizmustól, és csupán a harcos, forradalmi lírát fogadja be az emberirodalom közösségébe. Tíz évvel előbb ezt még nem tehette meg, mert akkor a költők nagy többsége nem jutott túl a háborúellenes felháborodáson. Akkor még — az első változat szerint — az „Emberirodalom: utópia...“, melyet a stózi író valóságáá szeretne változtatni.

Az eredeti fogalmazás első fejezetében még nem szerepel a Földes Sándor *Emberek hídja* című verséből vett idézet, ellenben a második fejezet végén ott találjuk Kassák Lajos *Mesteremberek* című költeményének hosszabb részletét, amely viszont kimaradt a *Korparancs*-ban közölt szövegből. Ez a csere egyrészt azzal magyarázható, hogy Földes Sándor verse eszmeileg nagyon jól illeszkedik a Fábry-szövegbe és a Narcisszosz-motívumhoz, különösképpen az a gondolata, hogy egymás tükrei vagyunk, másrészt köztudomású Fábry Zoltán későbbi éles szembenállása Kassák Lajossal. Igen ám, de az 1934-es szövegben mégis ta-

lálunk Kassák-idézetet, részletet az *Üzenet a jó embernek* című versből. Nézzük meg, milyen összefüggésben szerepel az utólag beiktatott kassáki szöveg, és akkor megértjük funkcióját: „A szentképek ecsete is könnyedén futott a vásznon... az is valami. Hinni az ötperces testvérvágyban... az is jó. Az üresen kattogó kerék agyat-szívet őrlőn jajongja és neveti tovább a semmibe fordulást. Hinni a jó emberben, a puha, elomló jószágban? A werfeli jó embernek a kassáki durva ébresztő hangú káromkodás üzen...” Leszámolás ez a werfeli — és általában a polgári pacifista — irodalommal, és egyben szúrás a tagadó programot megfogalmazó, új irányzatú kassáki líra felé.

Az 1924-es szövegben Fábry Zoltán még elfogadja a tiltakozás minden formáját: „Ütszélre, útra, kerítésre, plakátra, kocsmába, szobába... mindenfelé szórni, szórni pazarul a vetést, konkoly közé halálra, köves földre hiába. Ezerszer hiába, százszor röhögésre... de elmenni, elérni mindenhová. Ha egy életre zsugorodva is... de mégis éljen a hit. Legalább egyetlenegy ember érezze a távoli istenséget: az ébresztés, a teremtés emberi nagyságát, a testvére emberek hitét és igaz munkáját: a költő, aki a teremtés percében — gyermekmód mosolyog és fél.” Következik Gustav Landauer mindkét változatban szereplő idézete, s utána ismét egy mondat, amelyet később mellőzött a szerző: „Az örökösök egyforma kórusa egyformán bizonyít: ijesztő, mert csak *hinni szabad*.”

Az örökösök egyforma kórusa... Tíz év múltán a kórus megoszlik, harcosokra és panaszosokra, és Fábry Zoltán éppen az uralomra jutó hitleri fasizmus háborús előkészületeitől indítatva harci riadót fúj: az irodalom legyen az ember fegyvere a béke megvédésében. Anélkül, hogy az első változat mondanivalóját alapjaiban megváltoztatná, áthelyezi a mondatok és a mondanivaló hangsúlyát. Az első változatban ezt olvashatjuk: „Ma együttes kórus élte meg *együtt az embert*: egyformán együtt és mindegyik külön-külön magában az — *embertelenséget*“; a *Korparancsban* viszont ezt a mondatot a következő szöveg helyettesíti: „Ezerkilencszáztizennégytől tizennyolcig együttes embertömeg élte együtt az *embertelenséget*, és mindegyik külön-külön magában az — embert.” Az egységes kórus, az egységes békevágy megnyilatkozásának hirdetésével nagyon sokszor találkozunk az *Új Geniusban* megjelent szövegben. A háború utáni irodalom útkeresését felvázoló rész (a hatodik fejezet vége) kimaradt az újraközléskor, pedig érdemes megfigyelni a képet, amelyet Fábry eredetileg felvázolt.

A mellőzött rész: „... az összefolyó tekintetek hullámain partra vetődik az *ember*. Földöntő, árvizes, gátszakító, új életet teremtő terpeszkedéssel...”

Az út csak ilyen lehetett. Keresés, gyötrődés, félelem, kacagás jelezték az állomásokat. Most nyugodt értelmű csendüléssel egyre erősödően, akaratosabban talál egymásra a disszonáns kórus. Emberirodalom.

Egy későbbi kor nem művészeti lényegét fogja skatulyázni, de ütőre, útkereső jelentőségét. Ma ez a fontos: *a folytonos, hullámozó mozgás*, a vágy, a hit és sikolyos akarat formátlansága, *mindenhezérése, mindenségbe ömlése*. Most egyetlen kórus dolgozik: Narcisszosz *Én-tükre szét van karcolva*, a nagy feladat közösségébe, az előkészítés első gátnemismerő hitébe olvad fel minden én.

Aztán... mint a görög énekesek: egymásnak adják a hangot, az egyre erősödő *egyhangot*, míg el nem érkeznek az új Momeroshoz, aki a jövő idő egyetlen törvénytábláját fogja megalkotni... és Istenhez vetíteni a büszke munka mosolygó, alázatos örömszavát:

Ecce homo.“

Mindebből csupán a két befejező szó került át a második változatba. Általában az évtized múltán végzett módosítások igyekeznek mellőzni mindazt, ami bizonytalanság, keresés, ami az egyén lehetőségeit latolgatja. Az első fogalmazásban a kétkedés és a bizonyosság még váltakozva jelentkezik, és a harcos ember mellett megfér a „jó ember“ is. Érdekes hangsúly-módosulást figyelhetünk meg a következő szövegrészben: „Ki az, aki segít?... Te... Felkiáltó jel nélkül, halkán, félve: Te.“ Így olvashatjuk az *Új Genius*ban: kissé másként hangzik aztán ez a rész tíz év múltán — és azóta is az újraközlésekben: „Ki az, aki itt segít? Te! Embert senki más nem segíthet, csak ember.“ Ez utóbbi gondolat természetesen, ha nem is ebben a fogalmazásban, fellelhető az első változatban, de ott az emberi segítség fogalmaköre sokkal változatosabb és gazdagabb, mint a későbbi szöveg értelme szerint. Az *Emberirodalom* 1924-ben Fábry számára nem csupán harci riadót jelentett, hanem a költői kifejezés egészen széles skáláját. „Embortelenség helyén — emberéletet segítő, gyógyító, teremtő, kérő és sikongó, vádoló hang. Innen is, onnan is egymásba csendülő élet: emberirodalom. Életsegítés robotjába alázkodott — Szépség, Erő: teremtő munka. Ütbíró röpítő vágy: találkozó csók. Egyformaság.“ Fábry Zoltán az első változatban erőteljesen — a másodiknál erőteljesebben — hangsúlyozza az emberirodalom egyetemességét. Ezt talán a legkifejezőbben eredeti szövegének — később mellőzött — prózaversszerű részei fogalmazzák meg az el-
lentmondások feltárásával, az életnek mint szembeszegülő tendenciák megnyilatkozásának a szemléltetésével:

A halál átadja a lámpást a halálnak.
Ember az embernek.
Rontás a rontásnak.
Élet a halálnak. Halál az életnek.

Később az egyetemes emberi sorsot ugyancsak expresszionista eszközökkel fejezi ki:

Egyforma szenvedők, egyformán vágyódók,
egyformán árvák és egymást — némán, vakon,
gépparancsra, félős sietséggel, buta kétségbeeséssel örületkacagással —
gyilkolók.

Bennünk az ember és mellettünk az ember.

Bennünk az ember és mellettünk az idegen.

Bennünk az idegen?

Valami közénk szorult. Valamit nem láttunk. Valamit nem tudunk.

Valamit elfelejtettünk...

Egészen más az első változat befejezése, mint a közismert szövegé. Még egy Ady-idézetet foglal magában: az *Emlékezés egy nyár-éjszakára* című híres verset, melyet Fábry az emberirodalom kiindulópontjának tekint, és patetikus zárószavai az expresszionizmus merev ellentéteit hasznosítva, kifejezik kétkedő reménységét az emberi valóság és az emberirodalom jövőjében:

Volt és valami lesz... Emlék és jövő.

Bűn után — bűnhődés. Bűnhődés után — élet. Rabszolgakényelem
után — felelős önrendelkezés. Allat után — ember.
Emlék és jövő: Együtt:
emberirodalom.
Együtt: sorsfordító ritmus.
Ha —
megengeditek és ti is akarjátok: — emberek.

A *Korparancsból* ismert szöveg ezt helyettesítő befejezése „aktivis-
tább“, mozgósítóbb és kategorikusabb: „Tízmillió halott: Búcsúzzunk!
Indulunk! Emberirodalom kezdődik.“

Az *Emberirodalom* utólagos „megszigorodásának“ magyarázatát megkapjuk a *Korparancs* kötet azonos című indítócikkében. Fábry Zoltán ebben az 1934-ben keltezett — és a Korunkban is közölt — írásában megindokolja az *Emberirodalom* újraközlését, és azt is megfogalmazza, hogy e cikkének keletkezése óta milyen eszmei változásokon ment keresztül. „A Korparancs... a korszikon példázza egy ember fejlődését, változását az embertestvériség dadogó, felgyúlt pátoszszólamaitól a valóságvállalás, a valóságváltoztatás pozitívumáig. A kortárs útját az emberirodalom suta, zavaros manifesztációjától (mely épp azért ma már nehéz olvasható, és aki nem bírja, lapozzon tovább) — a kommunizmusig, a humanizmus korszerű summáig“ — írja Fábry Zoltán, bírálva is vállalva a jelentősen újrafogalmazott szöveget. És amit kihagyott? Arról is ír, amiről akkor — 1934-ben — úgy érezte, hogy már túlhaladott, hogy új eszmeisége és egyénisége nem fogadhatja magába. Később, évtizedek múltán újrakorrigálva önmagát, újból vállalja ifjúkori irodalomeszményeit, és vállalja a bajtársi szövetséget mindazokkal az írókkal, akik az ember mellett tettek hitet. De 1934-ben még meakulpázik: „Ady kellett, és Daubler, Péguy és Trakl, Buber és Claudel, Pannwitz és Füst Milán, Szomory Dezső az intuíció Freudját, Franz Kafka az írás csodáját jelentette. Ezt akartam, ezt élveztem, ez volt a világom, az otthonom. Ennyi volt, amihez közöm volt, ami rokon volt, ami az enyém volt. És ennek az akaratnak, ennek az intellektuális gyönyörnek könyvemben nem lelitem fel a nyomát.“ (*Egy ember megszólal*) A felsoroltak között bőven akadnak olyanok, akiket a Narcisszusz-irodalom képviselőinek lehet tekinteni, abban az értelemben, hogy művészi érdeklődésüket a befeléfordulás, az én-tükörbe nézés jellemzi. Az *Emberirodalom* első változata nem azonosul ezzel az irányzattal, nem is ítéli el kategorikusan, egyszerűen megállapítja az elkötelezett, közösségi irodalom előbbrevalóságát.

Fábry Zoltán nem csupán az *Emberirodalommal* jelentkezett az aradi folyóiratban (noha nem helytálló Beke György *Tolmács nélkül* című kötetének az a kitétele, miszerint a stószói író lett volna a *Genius* szlovén szerkesztője), hat ízben közölt itt, főként könyvkritikát. A *Genius*ban megjelent írásai az emberirodalomnak ugyanazt a szélesebb koncepcióját fejezik ki, mint tanulmányának első változata. A *mai Heibel* című esszéjében (*Genius*, 1924. március) már találkozunk az *Emberirodalom* alapgondolataival: „Az ember beszélt. Az embert féltő, embert intő messzi hang: az igazság. És a sötétből, mindenfelől: csontos, kíntzott kezek nyúlnak a német hang felé... Különböző színű, vérű ujjak érnek össze a könyv lapjain. Esküvésre? Segítségre? Emberkeresésre? Megismerésre. Találkoznak a múlt hangjánál, az életre kelt beszédnél.

Az embernél, aki korok és tekintetek felett áll, aki évtizedek óta várja, hogy meghallják, megéljék, feltámasszák. A rég leírt szavak élletté, tetté ért dokumentuma: Hebbel Frigyes.“

Ez a visszanyúlás a múltba a jelen emberkeresésének közös nevező-jét kutatja, azt, ami valóban összeköti és egyesíti a humánomot feltű-
ővő panaszos és harcos írókat. „Az út hosszú volt. És csoda, hogy már hozzánk ért. Az embertelenség első perceiben elzarándokoltunk Büch-
ner, Grabbe, Kleist, Strindberg, Nietzsche, Hölderlin, Van Gogh soraihoz: kereső meneküléssel a küzdelem, dac, szenvedés, eksztázis, öngyötres, árva kincses embereihez. A küzdők, torzók, testvérmód szétmarcangoltak köze-
lebb állnak mai szétdőlt torzós életünkhöz. Testvérkereső szeretetük kap-
kodásával nyúlnak feljűk. De bent mélyen, követelűn feltűrt a parancsoló vágy: egység felé, biztos holtpontra felé. Élet, igazság megmaradt formaalap-
ja felé. A hebbeli út ma összeért a keresők és jűvűt akarók tisztánlátá-
sával.“ Ez a kettűsség: a keresők és a jűvűt tudatosan alakítók megkű-
lűnbűztetése, de mégis egységes táborda töműritése jellemzi Fábry Zol-
tán 1924—25-beli törekvűseit. Ekképpen íteli meg a csehszlovákiai mag-
yar irodalom korai alkotásait is, mint például a késűbb más utakra
váltó Kelembéri Sándor első verseskűtetét (Genius, 1924. március). Er-
demes felfigyelnűnk cikkének a tárgyalt kűteten túlmutató egyik kíté-
telére: „Az »Őszapám elébe«: az eldűntű egyeni látás bélyegét hordozza.
Kelembéri itt felszabadul az ősz sablonlírāja alól, az ősi énekbűl a jűság
himnuszra lesz: a jűság szimbűluma. Mai szimbűluma. Lírài bágyadtságát
levetve ezzel megűtűtte a kozmikus jűságvágy hangjút: elűrt a jűem-
berhez. Még nem kapjuk dűntűen, dűbbentűen az igazi szűt, a papiros-
hatás még erűs (kikerűlhetetlen Werfel), kissé dűcűgűs, éretlen hivatott-
ság-érzűs... még átcsap a másik végletbe: az erűltetett nagyotakarás
semmitmondásába...“ Kűtségtelen, hogy az aradi *Genius*ban és *űj Ge-
nius*ban megjelent Fábry-írások egységes szemléletet fejeznek ki, és a
humánus széles koncepcűjára épűlnek, arra az egyetemességre, amelyet
a folyűiratok zászljajukra írtak.

Az *Emberirodalom* első változata értűkes dokumentum, lényeges
mozzanatot világit meg Fábry Zoltán fejlűdésében, a második változat-
tal való összevetése pedig elénk tárja írűi útja kezdeti szakaszának sa-
jútos vonásait és vívűdásait, melyek végigkísérték szemléleti változásait
és emberi emelkedésűt.

Az emberirodalom fogalmának további alakulását a *Korunk* oldalain
követhetűk nyomon. Fábry Zoltán itt közűlt írásaiban állandűan szere-
pel az emberirodalom—Narcisszosz-irodalom ellentétének kérdése, és az
Epistola in carcere et vinculis (1926. 3.) című esszűjében — az *űj Ge-
nius*ban közreadott írásának továbbgondolásában — már a kűltű és az
ember útjának kűlűnválását fájlalja. Megállapítja, hogy az „Életkirály
kozmius játűka: Narcisszosz-irodalom“, és hogy az írű feladata tűlnű
a szépségteremtésen: „Irodalomnál — tűbbet! Lényegűt. Embert.“ A
Korunk kűvetkezű számában (1926. 4.) a *Nűirodalom Szlovenszűkűn* című
áttekintésének általános kűvetkeztetűseiben ezek a kijelentű mondatok
konkretizálűdnak: „űri varázslatok, szalonok, kűriák lelkiismeretkűny-
nyítű »irodalmi« hangja nem ismeri a mának dűntű, vállalű és megváltű
varázsszavát, a kenyér reális szimfűniájút. Ma a tett a fontos, nem a
szű. Aki csak szavakat ad — az semmit sem ad, az játűszik. A kenyérrel

szemben minden játék — bűn. A kenyér- és életszolidaritás munkát követel, segítséget, valóságot: tettes közösségvállalást. Embert az ember telenségben.“ Az állásfoglalás egyértelmű, éppen így az irodalom kettéosztása is.

Ugyanebben az évben Fábry a *Korunkban* is (1926. 6.) értékén felül méltatja Földes Sándor írásait, és a csehszlovákiai forradalmár költőt Ady és Kassák mellé helyezi — de bírálja is irodalmiaskodásait —, anélkül azonban, hogy művét összefüggésbe hozná az emberirodalommal. Ekkor már Fábry maga is megpróbálja újrafogalmazni az emberirodalmat, amelyet a *Korunkban* (1926. 9.) Földes Sándor keményen bírált. Kifogásolja az *Új Géniusban* megjelent esszét és magát az emberirodalom kifejezést is, túlságosan tágnak találja, mert minden belefér, és ami a legkülönösebb, szinte ugyanazokat a fogalmakat használja, mint Fábry Zoltán a *Nőirodalom Szlovénzskón* című cikkében: „A semleges, általános, nem és jelleg nélküli emberkultusz egészen ocsmány bálványimádás, mely elveszi a fegyverek életét, semlegesíti a szembenállást és korrumpálja a kevésbé aktívakat. Legnagyobb a veszedelem a még »kozmosz szerelmek«-en édelgő fiataloknál, kik még nem botlottak meg egy karéj kenyérben.“ Ezek után rátér az *Emberirodalom* szerzőjének konkrét bírálatára: „Pontos fiziognómiai meghatározása szükséges annak a bizonyos új embernek, mert ma nem minden ember — ember. Ennek a célnak, íznek, karakternek az irodalmi tevékenységben való kidomborítására keressen egy új szót Fábry Zoltán (akitől ered az »emberirodalom« elnevezés is), mert ebben a csődben neki is vannak némi bűnei. Olyan szó kell, amit nem vehet mindenki a szájába, mert — a torkába szúr.“ Ennek a kritikának a hatása nyilvánvalóan érződik a később átdolgozott *Emberirodalom* szövegén.

Időközben maga Fábry Zoltán is revidálta az emberirodalom tág értelmezését, és igyekezett ezt az életirodalom fogalmával helyettesíteni. Egyik cikkében keserűen jegyzi meg Mécs László költői fejlődéséről: „Az emberlira szavalólírává laposodott.“ (*Példák*. Kassai Napló, 1926. Lásd a *Kúria, kvaterka, kultúra* című kötetben.) Az *Emberirodalom hamis utakon* című írásában (Reggel, 1926. 216.) pedig részletesen kifejti álláspontját az általa kreált fogalom elsekélyesítésével kapcsolatban: „Az »Ember«-divatoskodók megrohasztották az »ember« szó lényegét és jelentését. Az »emberirodalom« síberek zsákmánya lett. Vannak, akik hittel, akarattal csinálják, szívükben valóság az »ember« szó, de ez csak akarat, hit és szándék, és szomorú, hogy épp az emberfanatikuskok nem tudják életbe vetíteni azt, amit mások olyan könnyen és ügyes megtévesztéssel kompromittálnak: az emberirodalmat. Az akaratból ájult lobogás lesz, a hit naiv dadogásokat és szituációkat eredményez; ami marad, az minden, csak nem embernyilatkozás, emberkifejezés, emberteremtés: életirodalom.“ Valószínűnek tűnik, hogy Földes Sándor *Korunkbeli* kritikájának megfogalmazásakor nem ismerte Fábry Zoltánnak ezt az elhatárolódását az „emberdivattól“.

Az *Emberirodalom* első változata értékes dokumentum, lényeges mozzanatot világít meg Fábry Zoltán fejlődésében, a második változattal való összevetése pedig elénk tárja írói útja kezdeti szakaszának sajátos vonásait és vívódásait, melyek végigkísérték szemléleti változásait és emberi emelkedését.